
ΘΕΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το φαινόμενο της μακροχρόνιας ανεργίας στην Ελλάδα

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΕΔΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ*

Η μελέτη για *Το Φαινόμενο της Μακροχρόνιας Ανεργίας στην Ελλάδα* ανατέθηκε από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστημίου.

Σκοπός της μελέτης ήταν να διερευνήσει τα χαρακτηριστικά της ανεργίας μακράς διάρκειας στην Ελλάδα. Η μελέτη ουσιαστικά αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση στο σημαντικό αυτό ζήτημα και έχει δύο βασικούς στόχους: Πρώτο να αποτελέσει τη βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη των θεμάτων που αναδεικνύονται μετά την πρώτη προσέγγιση, και δεύτερο να προμηθεύσει τις αρμόδιες υπηρεσίες του ΟΑΕΔ με μια τεκμηριωμένη ανάλυση της ανεργίας μακράς διάρκειας στην Ελλάδα που είναι αναγκαία για την ανάπτυξη των ειδικών πολιτικών του Οργανισμού που εντάσσονται στον Στόχο 3 του Κανονισμού Πλαισίου των Διαρθρωτικών Ταμείων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Καταπολέμηση της Μακροχρόνιας Ανεργίας).

Στη μελέτη αναλύονται τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των ανέργων μακράς διάρκειας, προσδιορίζεται η σύνθεση της ανεργίας μακράς διάρκειας και εντοπίζονται οι μεταβολές στα μεγέθη και τη σύνθεση μέσα στην περίοδο 1983-1986. Αναλύεται επίσης η πε-

---

* Απόστολος Δεδουσόπουλος, λέκτορας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ριφερειακή κατανομή των ανέργων μακράς διάρκειας, επισημαίνονται οι ομοιότητες και οι διαφορές των χαρακτηριστικών των ανέργων αυτών με τα χαρακτηριστικά δύο άλλων ομάδων ανέργων (άνεργοι με διάρκεια ανεργίας μικρότερη του έτους και άνεργοι με ανεργία μεταξύ 6 και 12 μηνών), και προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν το 1987-1988 σε σχέση με τα χαρακτηριστικά των ανέργων μακράς διάρκειας.

Ως πηγή στοιχείων χρησιμοποιήθηκε η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, με επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων του ερωτηματολογίου. Η στατιστική ανάλυση έγινε από τους ερευνητές ακολουθώντας τους στατιστικούς ορισμούς του EUROSTAT στο Κέντρο Ηλεκτρονικών Υπολογιστών του Τμήματος Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης με στατιστικά προγράμματα επεξεργασίας δεδομένων και με ειδικά συμπληρωματικά προγράμματα που δημιούργησε η ομάδα των ειδικών αναλυτών-συνεργατών. Τα αναλυτικά στοιχεία που προέκυψαν από την ανάλυση των πρωτογενών ερωτηματολογίων παρουσιάζονται με μορφή Πινάκων στο Παράρτημα της παρούσας μελέτης.

Στην Εισαγωγή της μελέτης αυτής παρουσιάζονται οι διεθνείς διαστάσεις του προβλήματος και τεκμηριώνεται η όξυνσή του κατά τα τελευταία χρόνια.

Στο Κεφάλαιο 1 παρουσιάζεται το αναλυτικό πλαίσιο της μελέτης και ειδικότερα αναλύονται τα προβλήματα στατιστικού ορισμού της ανεργίας μακράς διάρκειας, παρουσιάζονται οι κυριότερες ερμηνείες που έχουν δοθεί στο φαινόμενο και αναλύονται τα στατιστικά στοιχεία και η αξιοπιστία τους. Τέλος, εξειδικεύονται οι ερμηνευτικές μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της ανεργίας μακράς διάρκειας στην Ελλάδα.

Στο Κεφάλαιο 2 αναλύονται τα βασικά δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των ανέργων μακράς διάρκειας και συγκρίνονται με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του πληθυσμού, του εργατικού δυναμικού, των απασχολούμενων και του συνόλου των ανέργων για να διαπιστωθούν οι διαφορές ανάμεσα στους ανέργους μακράς διάρκειας και στις λοιπές ομάδες που αποτελούν το εργατικό δυναμικό. Στο Παράρτημα αυτού του κεφαλαίου παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από την εφαρμογή της οικονομετρικής ανάλυσης *logistic regression*.

Στο κεφάλαιο 3 γίνονται οι διαχρονικές συγκρίσεις ανάμεσα στα έτη 1983 και 1988 για να επισημανθούν οι μεταβολές στα μεγέθη των βασικών μεταβλητών της αγοράς εργασίας και στη σύνθεση της ανεργίας μακράς διάρκειας.

Το κεφάλαιο 4 αφορά την περιφερειακή διάσταση του φαινομένου της ανεργίας μακράς διάρκειας, ενώ στο κεφάλαιο 5 συγκρίνονται τα χαρακτηριστικά των ανέργων μακράς διάρκειας με τα χαρακτηριστικά των ανέργων που, θεωρητικά τουλάχιστον, κινδυνεύουν στο άμεσο μέλλον να περιπέσουν σε ανεργία μεγάλης διάρκειας.

Στο κεφάλαιο 6 αναλύονται οι νέες θέσεις απασχόλησης και οι απώ-

λειες θέσεων και επισημαίνονται τα χαρακτηριστικά εκείνων που τις καταλαμβάνουν. Στη συνέχεια εξετάζεται σε ποιο βαθμό αυτά τα χαρακτηριστικά διαφέρουν από τα αντίστοιχα των ανέργων μακράς διάρκειας.

Στο κεφάλαιο 7 παρουσιάζονται δύο ειδικά ζητήματα. Το πρώτο αφορά τις μεθόδους με τις οποίες οι άνεργοι προσπαθούν να βρουν εργασία και εξετάζεται το ζήτημα κατά πόσο η παράταση του χρόνου ανεργίας επηρεάζει τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται. Το δεύτερο ζήτημα αφορά τον ειδικότερο ρόλο της οικογένειας στην προοπτική της απασχόλησης των μελών της και θέτει το ερώτημα αν η ανεργία μακράς διάρκειας συνδέεται με κάποια κοινωνικά χαρακτηριστικά που μπορούν να εντοπιστούν στην οικογένεια.

Τέλος, στο κεφάλαιο 8 γίνεται μια σύντομη επισκόπηση των μέτρων που έχουν εφαρμοστεί για την καταπολέμηση της ανεργίας μακράς διάρκειας στην Ελλάδα και στις λοιπές χώρες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης και προτείνει ορισμένες ενέργειες που θεωρεί σκόπιμες για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της ανεργίας.

Με βάση τα αποτελέσματα της μελέτης μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τον άνεργο μακράς διάρκειας. Οι άνεργοι μακράς διάρκειας είναι κυρίως γυναίκες ηλικίας μεταξύ των 25 και 30 ετών, οικονομικά εξαρτημένες από τη γονική ή τη συζυγική οικογένεια, απόφοιτες της μέσης εκπαίδευσης, χωρίς ουσιαστική προηγούμενη εργασιακή εμπειρία. Αντιμετωπίζουν αδυναμία να ενταχθούν στη δομή της απασχόλησης με άλλους τρόπους εκτός από τους μηχανισμούς της αγοράς εργασίας, γεγονός που υποδεικνύει την έλλειψη επαρκούς οικονομικού ή/και κοινωνικού κεφαλαίου, και επισημαίνει την αλληλεξάρτηση μεταξύ ανεργίας μακράς διάρκειας, φτώχειας και σχετικής κοινωνικής περιθωριοποίησης. Όσες και όσοι είχαν προηγούμενη εργασιακή εμπειρία την απέκτησαν σε επαγγέλματα και κλάδους προσωρινής ή ευκαιριακής απασχόλησης ή υψηλού ποσοστού ανακύκλωσης του εργατικού δυναμικού.

Χαρακτηριστικό αυτής της κοινωνικής ομάδας είναι η ασαφής οριοθέτηση ανάμεσα στην ένταξη στο εργατικό δυναμικό και την απομάκρυνση από την αγορά εργασίας, γεγονός που ερμηνεύει γιατί, παρά το σχετικά υψηλό ποσοστό της ανεργίας μακράς διάρκειας στη συνολική ανεργία, η ανεργία μακράς διάρκειας στην Ελλάδα δεν έχει ακόμα αποκτήσει σημαντικές κοινωνικές διαστάσεις.

Η πιο πάνω περιγραφική προσέγγιση των τυπικών χαρακτηριστικών των ανέργων μακράς διάρκειας δεν πρέπει να μας οδηγήσει σε βιαστικά συμπεράσματα: Στην πραγματικότητα οι άνεργοι μακράς διάρκειας δεν αποτελούν μια ομοιογενή κατηγορία. Ένα μικρό, αλλά σημαντικό, ποσοστό εμφανίζει χαρακτηριστικά σαφώς διαφορετικά από εκείνα του «τυπικού» ανέργου μακράς διάρκειας.

Μια δεύτερη παρατήρηση αφορά τη σημασία του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος στις προοπτικές επαγγελματικής ένταξης και επομένως στον καθορισμό της σχέσης των ατόμων με την αγορά εργασίας. Η

οικογένεια φαίνεται να διαδραματίζει βαρύνοντα ρόλο και διαγράφονται δύο εναλλακτικά και σχεδόν αλληλοαποκλειόμενα πρότυπα ένταξης: Τα άτομα που προέρχονται από οικογένειες μισθωτών εντάσσονται στην αγορά εργασίας ως μισθωτοί και άνεργοι, ενώ τα άτομα που προέρχονται από οικογένειες αυταπασχόλησης εντάσσονται ως αυταπασχολούμενοι ή συμβοηθούμενα μέλη και, σε πολύ μικρότερο βαθμό, ως μισθωτοί ή άνεργοι. Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται με ιδιαίτερη οξύτητα σε όσους αντιμετωπίζουν ανεργία μακράς διάρκειας και πρέπει να αποδοθεί στο συνδυασμό των δομικών χαρακτηριστικών της ελληνικής αγοράς εργασίας (ατελής μορφοποίηση και λειτουργία, αυξημένη σημασία των προσωπικών σχέσεων έναντι του απρόσωπου αγοραίου μηχανισμού κ.λπ.) με τη συγκυρία της κρίσης και την ειδικότητα των αποτελεσμάτων της στην Ελλάδα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολλά από τα ερωτήματα τα οποία ετέθησαν από τη μελέτη αυτή η απάντηση είναι προσωρινή και απαιτείται μεγαλύτερη εμβάθυνση και χρήση στατιστικών στοιχείων κατάλληλων να δώσουν απαντήσεις σε ειδικά ζητήματα.

***

Αξιολόγηση προγραμμάτων κατάρτισης/επιμόρφωσης και αγορά εργασίας στο Νομό Καρδίτσας

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΥ*

Το ζήτημα της κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού έχει γίνει εξαιρετικά επίκαιρο, καθώς έχει ενταχθεί οργανικά στα προγράμματα ανάπτυξης που προωθούνται σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και συγχρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού έχει αποκτήσει πρωτεύουσα σημασία για την περιφερειακή ανάπτυξη. Η αναβάθμιση της παρεχόμενης γνώσης είτε με τη μορφή της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης είτε με τη μορφή της κατάρτισης που έχει στόχο την εξειδίκευση ή την επανειδίκευση του εργατικού δυναμικού θεωρείται προϋπόθεση για την επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων. Η σημασία της έγκειται στο γεγονός ότι μπορεί να λειτουργήσει ως «διορθωτικός» μηχανισμός ανταπόκρισης της αγοράς εργασίας στις νέες και συνεχώς διευρυνόμενες ανάγκες της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας.

Η έρευνα αναφέρεται στην αξιολόγηση των προγραμμάτων κατάρτισης της Αναπτυξιακής Εταιρείας Καρδίτσας (ΑΝΚΑ) και διερευνά τη σύνδεσή τους με την τοπική αγορά εργασίας. Πρόκειται για πέντε σεμι-

* Ελένη Ανδρικοπούλου, επίκουρη καθηγήτρια, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

νάρια που πραγματοποιήθηκαν το 1990 και αφορούν θέματα: ηλεκτρονικών υπολογιστών, marketing αγροτικών προϊόντων, προστασίας περιβάλλοντος, περιφερειακής ανάπτυξης και τοπικής δημοσιότητας. Η διάρκεια της έρευνας ήταν πέντε μήνες (Οκτώβριος 1990-Φεβρουάριος 1991). Η ανάθεση έγινε από την ΑΝΚΑ και την ερευνητική ομάδα αποτελούσαν οι: Παναγιώτης Γετίμης (συντονιστής), Ελένη Ανδρικοπούλου (επιστημονική υπεύθυνη), Μένιος Αναστασίου, Παντελής Σκάγιανης και Δημήτρης Φουτάκης.

Δύο ήταν οι βασικοί στόχοι της έρευνας: (1) να κατανοήσει τη λειτουργία των σεμιναρίων μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της περιοχής στην οποία αναφέρονται και (2) να διερευνήσει αναλυτικά τα ίδια τα σεμινάρια ως επιμορφωτική/εκπαιδευτική διαδικασία. Η αξιολόγηση κινήθηκε σε δύο επίπεδα, ένα πιο γενικό όπου η αξιολόγηση είναι κατά κάποιον τρόπο «εξωτερική», με την έννοια ότι αξιολογεί τη σημασία των προγραμμάτων σε σχέση με τις συνθήκες που επικρατούν στην ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσονται, και ένα πιο ειδικό όπου η αξιολόγηση είναι περισσότερο «εσωτερική» και αφορά το χαρακτήρα των ίδιων των προγραμμάτων. Αναλυτικότερα:

1) Το ευρύτερο πλαίσιο της περιοχής στην οποία εντάσσονται τα προγράμματα, ενδιαφέρει για δύο λόγους:

α) Η ΑΝΚΑ δεν είναι ο μοναδικός φορέας που εκτελεί προγράμματα κατάρτισης στην περιοχή. Επειδή στα ζητήματα κατάρτισης εμπλέκονται διάφοροι φορείς, και μάλιστα χωρίς ιδιαίτερο συντονισμό μεταξύ τους, θεωρήσαμε σκόπιμο να συγκεντρώσουμε τα στοιχεία εκείνα που επιτρέπουν τη διερεύνηση της γενικότερης στρατηγικής για τα θέματα κατάρτισης που ασκείται σε τοπικό επίπεδο. Η διερεύνηση αυτή επιτρέπει να εκτιμήσουμε τη σχετική θέση και σημασία που έχουν τα προγράμματα κατάρτισης της ΑΝΚΑ.

β) Η κατάρτιση δεν έχει ένα γενικό χαρακτήρα, όπως στο σύστημα βασικής εκπαίδευσης, αλλά αφορά συγκεκριμένες ειδικεύσεις και δεξιότητες. Γι' αυτό το λόγο, εντάσσεται οργανικά μέσα σ' ένα συγκεκριμένο χώρο, στο ανθρώπινο δυναμικό του οποίου αναφέρεται. Ακόμα περισσότερο μάλιστα, όταν η πολιτική κατάρτισης μπορεί να αποτελέσει η ίδια μια στρατηγική ανάπτυξης για την περιοχή. Στα πλαίσια αυτά η ανάλυση εστιάστηκε στη διερεύνηση της δομής και των τάσεων της τοπικής αγοράς εργασίας και των αναπτυξιακών στρατηγικών που προωθούνται στην περιοχή, οι οποίες θα χρειαστεί να υποστηριχθούν και από μια συγκεκριμένη πολιτική κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού. Μέχρι ποιο βαθμό τα προγράμματα κατάρτισης καλύπτουν ανάγκες της αγοράς εργασίας; Πώς η πολιτική κατάρτισης συνδυάζεται με την αναπτυξιακή στρατηγική και συνεισφέρει στην ανάπτυξη της περιοχής;

Η ανάλυση της γενικής πολιτικής κατάρτισης που ασκείται στην περιοχή του Νομού Καρδίτσας στηρίζεται σε αναλυτικές συνεντεύξεις που έγιναν σε όλους τους σχετικούς φορείς (ΚΕΤΕΚ, ΚΕΓΕ, ΝΕΛΕ, ΕΛΚΕΠΑ, ΕΟΜΜΕΧ).

Η διερεύνηση των τάσεων της αγοράς εργασίας στηρίζεται σε πρωτογενείς πηγές, στατιστικά δεδομένα της ΕΣΥΕ και του ΟΑΕΔ και προτάσεις των αναπτυξιακών προγραμμάτων ΣΠΑ/ΠΕΠ και ΜΟΠ. Συγκεκριμένα, εξετάστηκαν τα εξής:

- βασικά χαρακτηριστικά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ως προς την κλαδική διάρθρωση, την απασχόληση και την ανεργία, και τη σχέση με την περιφέρεια και τη χώρα (απογραφή πληθυσμού 1981, έρευνα εργατικού δυναμικού 1988 -περιφέρεια Θεσσαλίας),
- κλαδική διάρθρωση και διαφοροποίηση των θέσεων εργασίας, ως προς τη μεταβολή της απασχόλησης στα καταστήματα της περιοχής και το χαρακτήρα (μέγεθος) των μονάδων (απογραφές καταστημάτων 1988, 1984, 1978, 1973 και 1969),
- κλαδική διάρθρωση και δυναμική των προσλήψεων-απολύσεων και η κατά φύλο (άνδρες/γυναίκες) διαφοροποίησή τους (στοιχεία ΟΑΕΔ 1988),
- προοπτικές της αγοράς εργασίας όπως διαμορφώνονται με βάση τα προγράμματα που εφαρμόζονται την τρέχουσα περίοδο στην περιοχή (ΣΠΑ/ΠΕΠ Θεσσαλίας και ΜΟΠ Ανατολικής Κεντρικής Ελλάδας).

2) Το δεύτερο επίπεδο, της «εσωτερικής» αξιολόγησης, αφορά την αναλυτική διερεύνηση του συγκεκριμένου προγράμματος κατάρτισης της ΑΝΚΑ. Στο επίπεδο αυτό διερευνήθηκαν: (α) η πολιτική κατάρτισης που ακολουθεί η ΑΝΚΑ και η οργάνωση και υποστήριξη που προσφέρει, (β) η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης, το περιεχόμενο και η διαδικασία της κατάρτισης που ακολουθείται σε κάθε σεμινάριο (οργάνωση και στόχοι του σεμιναρίου, εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά επιμορφωτών και επιμορφωνομένων, εκπαιδευτική και τεχνική υποδομή, δημοσιότητα, προοπτικές ένταξης στην αγορά εργασίας των επιμορφωνομένων κ.λπ.), και (γ) στοιχεία που αφορούν ειδικότερα τους επιμορφωόμενους, τις προσωπικές τους αντιλήψεις και εκτιμήσεις, σχετικά με την προσφερόμενη κατάρτιση αλλά και τις προοπτικές επαγγελματικής απασχόλησής τους στο μέλλον.

Συγκεκριμένα, η μεθοδολογία συγκέντρωσης των στοιχείων και οργάνωσης της έρευνας στο επίπεδο της «εσωτερικής» αξιολόγησης ακολούθησε τα εξής βήματα:

(α) Συλλογή των «αντικειμενικών» στοιχείων των σεμιναρίων (αντικείμενο, ανθρώπινο δυναμικό, υποδομή και οργάνωση) με βάση πληροφορίες από τη διοίκηση και τους υπεύθυνους των σεμιναρίων και σχετικά ντοκουμέντα (συμβάσεις, καταλόγοι επιμορφωνομένων, στοιχεία επιστημονικών υπευθύνων και εισηγητών, οικονομικά στοιχεία).

(β) Καθορισμός των υπό διερεύνηση παραμέτρων και τοποθέτηση κριτηρίων αξιολόγησης προκειμένου να ελεγχθεί η επιτυχία ή αποτυχία της διεξαγωγής των σεμιναρίων.

(γ) Βάσει των παραμέτρων και των κριτηρίων αυτών, συλλογή των «υποκειμενικών» στοιχείων, δηλαδή των απόψεων της διοίκησης της ΑΝΚΑ, των επιστημονικών υπευθύνων και των επιμορφωνομένων. Για τη

συλλογή των στοιχείων αυτών χρησιμοποιήθηκαν:

- τρία είδη ερωτηματολογίων που απευθύνονταν προς: i) τη διεύθυνση της ANKA, ii) τους επιστημονικούς υπεύθυνους και iii) τους επιμορφωμένους,
- αναλυτικές συζητήσεις κριτικής φύσης με i) τη διεύθυνση της ANKA, ii) τους επιστημονικούς υπεύθυνους και iii) τους επιμορφωμένους και επιστημονικούς υπεύθυνους μαζί (στο τέλος κάθε σεμιναρίου),
- συμμετοχή σε ευρύτερη συζήτηση αξιολόγησης όλων μαζί των σεμιναρίων, όπου συμμετείχαν επίσης εκπρόσωποι τοπικών φορέων.

(δ) τέλος, συνδυασμός των αποτελεσμάτων και έλεγχος με βάση τα κριτήρια που είχαν επιλεγεί για κάθε περίπτωση.

Η ίδια η διαδικασία αξιολόγησης κινήθηκε ως εξής:

Το πρώτο και γενικό επίπεδο αξιολόγησης αφορά τους γενικούς στόχους του κάθε σεμιναρίου, την εξειδίκευσή τους στο επίπεδο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και ειδικότερα τους στόχους της θεωρίας και της άσκησης. Αφορά επίσης τη δημοσιότητα που έλαβαν τα σεμινάρια, τον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκαν και την υλικοτεχνική υποδομή τους.

Η ειδικότερη, και περισσότερο «εσωτερική», αξιολόγηση αφορά την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς και την ποιότητα και απόδοση των επιμορφωτών και επιμορφωνομένων. Στηρίζεται στις απόψεις των δύο ομάδων ως προς τα υπό εξέταση αντικείμενα, στις απόψεις της μιας ομάδας για την άλλη και την εκτίμηση για τη μεταξύ τους επικοινωνία.

Η συνολική εκτίμηση για τη γενική απόδοση και επιτυχία των σεμιναρίων προκύπτει σε σχέση τόσο με το σχεδιασμό και τις προσδοκίες των συμμετεχόντων όσο και με την πιθανή αποδοτικότητα της κατάρτισης σχετικά με την αγορά εργασίας. Εδώ τα πεδία αξιολόγησης είναι τρία: α) η κατάρτιση ως συνολική εκπαιδευτική διαδικασία, β) η χρησιμότητα της κατάρτισης για την αγορά εργασίας, όπως την αντιλαμβάνονται οι επιστημονικοί υπεύθυνοι και οι επιμορφωμένοι γ) ο συνδυασμός προσδοκιών και δεδομένων των επιμορφωνομένων και ο βαθμός κατανόησης της ανάγκης επιμόρφωσης πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο.

Η ένταξη της κατάρτισης που προσφέρει η ANKA στο ευρύτερο πλαίσιο της περιοχής επιχειρείται στα γενικά συμπεράσματα. Συνοψίζοντας το χαρακτήρα και τις προοπτικές της τοπικής αγοράς καθώς και την πολιτική των τοπικών φορέων κατάρτισης, η έρευνα επικεντρώνεται στο πρόβλημα της κάλυψης των αναγκών της αγοράς εργασίας από την πολιτική κατάρτισης που ασκεί ή θα μπορούσε να ασκήσει στο μέλλον η συγκεκριμένη Αναπτυξιακή Εταιρεία. Συγκεκριμένα, διατυπώνει την εκτίμηση ότι θα μπορούσε να στραφεί σε εξειδικευμένες ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας που δεν καλύπτονται και δεν μπορούν να καλυφθούν από τους υπάρχοντες φορείς κατάρτισης. Στο βαθμό που οι ανάγκες της αγοράς εργασίας είναι πρακτικά αδύνατο να εντοπιστούν με ακρίβεια (όχι μόνον λόγω έλλειψης διαθέσιμων στοιχείων και ειδικών μελετών αλλά και λόγω του ότι οι ανάγκες είναι εξαιρετικά ευαίσθητες

στη συγκυρία), εκτιμάται ότι η πολιτική κατάρτισης της ΑΝΚΑ μπορεί να κινηθεί σε δύο επίπεδα: (α) ανταποκρινόμενη ενμέρει στις υπάρχουσες δομές και τάσεις να επιδιώξει μια πολιτική με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας σε επιλεγμένους τομείς (π.χ. υπηρεσίες, τοπική αυτοδιοίκηση) και (β) στα πλαίσια του γενικότερου αναπτυξιακού ρόλου της να επιδιώξει μια «επιθετική» πολιτική κατάρτισης με στόχο την εισαγωγή νέων καινοτομικών αναπτυξιακών πρωτοβουλιών, να προκαλέσει δηλαδή, έμμεσα μέσω της κατάρτισης, την εμφάνιση νέων δυναμικών πρωτοβουλιών που θα αποτελέσουν παραδείγματα εισαγωγής καινοτομιών και νεοτερισμών στην υπάρχουσα δομή.

***

Προώθηση της απασχόλησης και της επαγγελματικής κατάρτισης των γυναικών

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΔΕΜΑΘΑΣ*
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΗΣ**

Η μελέτη αυτή στηρίζεται σε λεπτομερείς επεξεργασίες της έρευνας εργατικού δυναμικού των ετών 1983 και 1988. Αποτελείται από τέσσερα τμήματα.

Στο πρώτο τμήμα παρουσιάζεται η προβληματική της ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας και τις θέσεις που αυτές καταλαμβάνουν σ' αυτή, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Οι θέσεις που κυριαρχούν στη βιβλιογραφία, σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες εισέρχονται μαζικά στην αγορά εργασίας και καταλαμβάνουν ταυτόχρονα σχετικά υποδεέστερες θέσεις μέσα σ' αυτή με τις αντίστοιχες αμοιβές, αποτελούν όταν προσαρμοστούν στην ελληνική πραγματικότητα και τις βασικές υποθέσεις της έρευνας.

Στο δεύτερο τμήμα παρουσιάζονται:

- η εξέλιξη του πληθυσμού συνολικά, η απασχόληση και η ανεργία,
- η απασχόληση των γυναικών, και
- η ανεργία των γυναικών.

Κατά εντυπωσιακό τρόπο και σε αδρές γραμμές επιβεβαιώνεται η μαζική είσοδος κατά το υπό θεώρηση χρονικό διάστημα των γυναικών στην αγορά εργασίας και η κατάληψη σ' αυτή θέσεων υποδεέστερων απ' αυτές των ανδρών σε όρους ανεργίας και εισόδου στο επάγγελμα, όπου στην πρώτη περίπτωση η ανεργία των γυναικών είναι μεγαλύτερη απ' αυτή των ανδρών και η επαγγελματική τους ένταξη καθυστερεί, με αποτέλεσμα μια αυξημένη ανεργία των νέων γυναικών.

* Ζαχαρίας Δεμαθάς, βοηθός, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

** Γιάννης Σακέλλης, επίκουρος καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ως συνέπεια των παραπάνω τάσεων, εμφανίζεται ως ιδιαίτερα σημαντική η κατηγορία των νέων ανέργων γυναικών δηλαδή, αυτών που ζητούν για πρώτη φορά εργασία ανεξάρτητα από την ηλικία τους. Στην ίδια διεύρυνση σημειώνεται η άμεση συσχέτιση της θέσης στο επάγγελμα των γυναικών με εκείνη των ανιώντων τους και η συγκέντρωση της απασχόλησης των γυναικών αλλά και της ανεργίας σε ορισμένα επαγγέλματα.

Σ' ό,τι αφορά τις περιφερειακές διαστάσεις του φαινομένου, επιχειρούνται δύο προσεγγίσεις συνοπτικά, μια κατά αστικότητα και μια κατά περιφέρεια.

Στην πρώτη περίπτωση αναπαράγονται οι αναμενόμενες διαφορές μεταξύ των φύλων κατά αστικότητα, καθώς λόγω της δομής της ελληνικής γεωργίας, οι άνεργες γυναίκες στις αγροτικές περιοχές είναι ελάχιστες, ενώ παρουσιάζονται διαφορές μεταξύ των φύλων στις ημιαστικές περιοχές όπου οι μεν άνδρες διατηρούν τις παραδοσιακές (παλαιές) απασχολήσεις τους ενώ οι γυναίκες κινούνται από την κατηγορία των συμβοηθούντων μελών στην κατηγορία των μισθωτών και των αυταπασχολουμένων.

Σ' ό,τι αφορά τη δυναμική των μετασχηματισμών των παραμέτρων «ποσοστό συμμετοχής», «ποσοστό ανεργίας» και «ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας» οι 13 περιφέρειες της χώρας ομαδοποιούνται σε δύο κατηγορίες: αυτές που υφίστανται σημαντικούς μετασχηματισμούς με αποτέλεσμα να εμφανίζουν τάση αλλαγής του κυρίαρχου προτύπου και σ' αυτές όπου ισχύει το αντίθετο.

Στην πρώτη κατηγορία, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως κανονική σε σχέση με τις υποθέσεις, συγκεντρώνονται οι περιφέρειες του Βορρά (Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρος, Θεσσαλία) και οι περιφέρειες του Νότου όπου οι ομοιογένειες των μετασχηματισμών είναι περιορισμένες. Ενδιάμεση θέση για διαφορετικούς λόγους η καθεμία, καταλαμβάνουν οι νησιωτικές περιφέρειες της χώρας.

Στο τέταρτο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η πολιτική του ΟΑΕΔ στον τομέα της εκπαίδευσης, στόχος της οποίας είναι η εν γένει βελτίωση της θέσης των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει μπορεί να συνοψιστεί σε τρία σημεία:

- α) Στην επιβεβαίωση κατά εντυπωσιακό τρόπο ορισμένων κανονικότητων των εξελίξεων που η βιβλιογραφική προσέγγιση ήδη προδιαγράφει.
- β) Η γενικευμένη αναπαράγωγή των προβλημάτων κατά κατηγορία σε άμεση σχέση με τους ανιόντες.
- γ) Η σημασία του προβλήματος της ανεργίας στις γυναίκες που μαζικά εισέρχονται στην αγορά εργασίας, στις νέες (ηλικιακά) γυναίκες και στις νέες άνεργες, γεγονός που οδηγεί στην ανάγκη διαμόρφωσης εξειδικευμένης πολιτικής απασχόλησης κατά κατηγορία σε συνδυασμό με την ανάγκη συγκέντρωσης περισσότερων και εξειδικευμένων στοι-

χείων ιδιαίτερα με αυξημένη πιστότητα κατά κλάδο, επάγγελμα και χωρικό σύνολο.

δ) Σ' ό,τι αφορά τις πολιτικές απασχόλησης των γυναικών, η μέχρι τώρα λογική προώθησης και επαγγελματικής κατάρτισης δεν φαίνεται να εκπληρώνει τους στόχους. Γενικώς υπάρχουν τρεις διακριτές πολιτικές: Πρώτον, οι πολιτικές που αποβλέπουν στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, κυρίως αυτών που ασχολούνται στο χώρο της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης. Οι πολιτικές αυτές αφορούν κυρίως τη βελτίωση των υπηρεσιών του κράτους της ευημερίας. Δεύτερον, οι πολιτικές που στοχεύουν στην εύρεση απασχόλησης στις άνεργες γυναίκες που δεν έχουν εργαστεί στο παρελθόν. Ανάλογα με το χρόνο αποχής τους από την αγορά εργασίας, θα πρέπει να εφαρμοστούν διακριτές πολιτικές. Τρίτον, τέλος, η πολιτική επαγγελματικής κατάρτισης και επανειδίκευσης πρέπει να εφαρμοστεί στην περίπτωση των άνεργων γυναικών που εργάστηκαν στο παρελθόν και προέρχονται από φθίνοντες κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

Επισημαίνεται ότι, για τον προσδιορισμό τέτοιων πολιτικών απαιτείται πληροφόρηση την οποία η έρευνα εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ δεν μπορεί να παράσχει κυρίως λόγω του χαμηλού κλάσματος δειγματοληψίας. Προκύπτει λοιπόν η αναγκαιότητα αλλαγής στη φιλοσοφία οργάνωσης των στατιστικών δεδομένων όπως αυτή προτείνεται στη *Μελέτη Σκοπιμότητας για τη Δημιουργία Στατιστικής Βάσης Δεδομένων* που εκπονήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

***

Τοπική ανάπτυξη στην ορεινή Ελλάδα: Η περίπτωση της κοινότητας Προυσού Ευρυτανίας

ΧΑΡΗΣ ΝΑΞΑΚΗΣ *

Το ευρωπαϊκό πρόγραμμα ΠΕΤΡΑ έχει ως κύριο στόχο την επαγγελματική κατάρτιση για όλους τους νέους που έχουν ολοκληρώσει τη σχολική τους εκπαίδευση έτσι ώστε να ενταχθούν με καλύτερους όρους στην αγορά εργασίας. Για το σκοπό αυτό αναπτύσσεται ένα ευρωπαϊκό δίκτυο πρωτοβουλιών και σχεδίων κατάρτισης που περιλαμβάνει: Κατάρτιση και τοπική οικονομική ανάπτυξη, χρησιμοποίηση νέων τεχνολογιών για την κατάρτιση, νέες μορφές απασχόλησης και κατάρτιση, κ.λπ. Το πρόγραμμα επίσης χρηματοδοτεί έρευνες για τα αποτελέσματα των πρωτοβουλιών κατάρτισης, τις νέες επαγγελματικές ειδικότητες κ.λπ. Ιδιαίτε-

* Χάρης Ναξάκης, διδάκτορας οικονομικών επιστημών.

ρη βαρύτητα δίνεται για την κατάρτιση των νέων στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της ΕΟΚ (Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία).

Στα πλαίσια του ΠΕΤΡΑ επταμελής ερευνητική ομάδα (Καραμπελιάς Γ. [επιστημονικός υπεύθυνος], Λινάρδος-Ρυλμόν Π., Μποτονάκης Σ., Ναξάκης Χ., Στρεμένος Χ., Χλύκας Γ.) ανέλαβε το 1990 να μελετήσει τις προϋποθέσεις ανάπτυξης των ορεινών και δυσπρόσιτων περιοχών της Ελλάδας και ειδικότερα της κοινότητας Προυσού Ευρυτανίας, να οργανώσει σεμινάρια, επαγγελματικής κατάρτισης για τους νέους της κοινότητας με στόχο την τοπική ανάπτυξη και σε μια δεύτερη φάση να εκδώσει τα αποτελέσματα. Στην κατεύθυνση αυτή μελετήθηκαν όλα τα στοιχεία που αφορούν το νομό Ευρυτανίας και διαμέσου ερωτηματολογίου ρωτήθηκαν οι κάτοικοι του χωριού Προυσού και παράλληλα η ερευνητική ομάδα ήρθε σε επαφή με μια επιτυχημένη ορεινή κοινότητα, το Μέτσοβο, για να μελετήσει τις δυνατότητες ανάπτυξης μιας ορεινής περιοχής. Μετά τη συλλογή και την επεξεργασία των στοιχείων πραγματοποιήθηκε διήμερο φόρουμ στον Προυσό το οποίο είχε πανευρυτανικό χαρακτήρα και έγιναν εισηγήσεις για τους σκοπούς του ΠΕΤΡΑ, την περιφερειακή ανάπτυξη, την οικονομία της Ευρυτανίας, τον ορεινό τουρισμό, τα δάση, την κτηνοτροφία, την εκπαίδευση, το ρόλο της μονής Προυσού και του οικοτροφείου στην ανάπτυξη της περιοχής κ.λπ.

Τέλος οργανώθηκαν σεμινάρια σε 30 νέους 16-24 ετών από τον Προυσό και τα γύρω χωριά, από 15 Οκτωβρίου μέχρι 15 Νοεμβρίου. Τα σεμινάρια είχαν ένα γενικό μέρος (οικονομικό, περιβαλλοντικό) και ένα ειδικό (κτηνοτροφία, δασοκομία, βιοκαλλιέργειες, ορεινός τουρισμός, αγροτική παραγωγή, διασύνδεση παραγωγικών δραστηριοτήτων κ.λπ.).

Μια από τις βασικές διαπιστώσεις ήταν ότι ο νομός Ευρυτανίας αποτελεί τον πιο υποβαθμισμένο νομό της χώρας όπως δείχνουν τα παρακάτω στοιχεία (βλέπε ΕΣΥΕΕ, ΚΕΠΕ, Υπουργείο Χωροταξίας) για τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά και τους δείκτες κοινωνικής ευημερίας των 51 νομών της χώρας. Το 1981 ήταν τελευταίος σε: 1) Οδικό δίκτυο (τα χιλιόμετρα καλής κατάστασης των δρόμων είναι 24 στα 100 στο σύνολο της χώρας, ενώ στην Ευρυτανία μόνο 12). 2) Κατά κεφαλήν καταθέσεις (100 χιλ. στο σύνολο της χώρας, 30 χιλ. στην Ευρυτανία). 3) ΙΧ αυτοκίνητα (ανά 100 κατοίκους στο σύνολο της χώρας 9,4 ενώ στη Ευρυτανία 1,2). 4) Κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας (σε κιλοβατώρες 606 κατά κεφαλήν στο σύνολο της χώρας, 170 στην Ευρυτανία).

Ταυτόχρονα είναι ο προτελευταίος σε τηλέφωνα (30,2 στο σύνολο της χώρας ανά 100 κατοίκους, 10,5 στην Ευρυτανία) και στις τελευταίες θέσεις σε κλίνες νοσοκομείων (στους χίλιους κατοίκους στο σύνολο της χώρας αντιστοιχούν 6 κρεβάτια, στην Ευρυτανία 2), στην καλλιεργούμενη γη (μόλις το 5% της έκτασης του νομού, όταν ο μέσος όρος στην Ελλάδα είναι 30%), στο κατά κεφαλήν ακαθάριστο προϊόν, στους γιατρούς, στη μεταποίηση (απασχολείται το 18% του ενεργού πληθυσμού έναντι του 30% στο σύνολο της χώρας), κ.λπ. Η επιβεβαίωση άλλωστε της υποβαθμισμένης θέσης του νομού φαίνεται καθαρά και από την κί-

νηση του πληθυσμού, όπου σύμφωνα με την απογραφή του 1940 ήταν 53.470 και σήμερα είναι κάτω από τις 18.000, μείωση που αφορά κυρίως τα άτομα νεαρής ηλικίας, τα οποία μεταναστεύουν προς Λαμία, Αθήνα και λιγότερο προς το Καρπενήσι, αυξάνοντας έτσι την υπογεννητικότητα και μειώνοντας τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

Ο νομός Ευρυτανίας αποτελεί τυπικό παράδειγμα του μοντέλου της μεταπολεμικής ανάπτυξης που ακολουθήθηκε στην Ελλάδα, μοντέλο πλήρους εγκατάλειψης της επαρχίας, της ελληνικής υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών.

Το μοντέλο αυτό δημιούργησε μια δυαδική οικονομική, κοινωνική και χωροταξική κατανομή των ανθρώπων και των πόρων, την «πλούσια» Ελλάδα των αστικών κέντρων και της πεδινής υπαίθρου και τη φτωχή Ελλάδα των ορεινών περιοχών. Το κυρίαρχο παραγωγικό και πολιτισμικό μοντέλο στο όνομα της ανάπτυξης, της αυξημένης παραγωγικότητας, του υψηλού κέρδους και της υπερκατανάλωσης, ενίσχυσε (κρατική παρέμβαση, χρηματοδότηση, κίνητρα κ.λπ.) τη συσσώρευση πληθυσμών και εμπορευμάτων στα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην Αθήνα. Γιατί βέβαια οι μεσοπρόθεσμες αποδόσεις των επενδύσεων ήταν οι πιο «σίγουρες», λόγω της ευκολότερης συγκοινωνιακής πρόσβασης (χαμηλό κόστος μεταφοράς των εμπορευμάτων), της μεγαλύτερης απόδοσης των αγροτικών καλλιεργειών, της αυξημένης ζήτησης καταναλωτικών αγαθών κ.λπ.

Το πρότυπο αυτό της ανάπτυξης, ιδιαίτερα μετά το δεύτερο πόλεμο, οδήγησε σε μια σταδιακή αποσύνδεση τον κοινωνικό και παραγωγικό ιστό των ορεινών περιοχών. Οι περιοχές αυτές για μια μεγάλη ιστορική περίοδο διατήρησαν μια αυτοσυντηρούμενη οικονομία σπηριγμένη σε συνεργατικούς δεσμούς (συνεταιρισμοί), σε ανταλλαγές ανάμεσα σε κοινότητες με συμπληρωματική παραγωγή αγαθών, ενώ οι εμπορευματικές αξίες δεν ήταν αναπτυγμένες και οι πολιτισμικοί δεσμοί ισχυροί.

Η καταστροφή όμως της αυτοσυντηρούμενης οικονομίας των ορεινών περιοχών και της περιφέρειας στο όνομα της παραγωγικότητας αποδείχθηκε στο μικρο- και μακροοικονομικό επίπεδο ότι είναι αντιπαραγωγική ακόμα και αν το εξετάσουμε από την καθαρή οικονομική πλευρά. Κατ' αρχήν η εγκατάλειψη των ορεινών καλλιεργειών συσσωρευτικά επιτάχυνε την καταστροφή της παραγωγικής ικανότητας των εδαφών (εξαφάνιση του χώματος, χειμαρροποίηση, κατολισθήσεις) ενώ οι πυρκαγιές κατέστρεψαν τα δάση και ερήμωσαν τους ορεινούς χώρους, οδηγώντας σε μια παραγωγική ακινητοποίηση εδαφών και κατοικιών. Το κόστος στη συνέχεια της μεταφοράς των πληθυσμών των εγκαταλειμμένων ορεινών περιοχών στα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν αρκετά υψηλό (επέκταση υποδομών, υπηρεσιών κ.λπ.). Για μια μεγάλη βέβαια περίοδο, από τις αρχές του 1950 μέχρι και τη δεκαετία του 1970, η συγκέντρωση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα (4 με 5 πόλεις σ' όλη την Ελλάδα) δημιούργησε οικονομίες κλίμακας, διαμέσου της δημιουργίας μαζικής αγοράς και κατανάλωσης και αποθάρρυνε τις επενδύσεις στην περιφέρεια και ιδιαίτερα την ορεινή. Η περιφέρεια με το προβληματικό

συγκοινωνιακό δίκτυο, τις μικρές σε μέγεθος πόλεις, τη μικρή αγορά εργασίας και αγορά προϊόντων δεν αποτελεί πόλο έλξης για επενδύσεις παρά τα φορολογικά και επενδυτικά κίνητρα που θεσμοθετούνται την τελευταία 20ετία.

Οι οικονομίες όμως κλίμακας που δημιουργήθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα μακροπρόθεσμα αυτοκαταστράφηκαν, στο βαθμό που η υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού οδήγησε σ' ένα υψηλό κόστος. Το αρχικό κέρδος μετατράπηκε σε κόστος στο βαθμό που η υπερσυγκέντρωση οδήγησε σε άνοδο τις τιμές της γης, συγκοινωνιακή επιβάρυνση, που απαιτεί τεράστιες επενδύσεις για την απλή συντήρηση του δικτύου, χαμένες ώρες εργασίας λόγω του φόρτου των υπηρεσιών και του συγκοινωνιακού δικτύου, κ.λπ., κόστος που αυξάνεται όταν επιχειρείται η μείωσή του, μέσω της προσπάθειας για αποκέντρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων του πληθυσμού.

Δεν είναι όμως μόνο η ορεινή Ελλάδα και η περιφέρεια γενικότερα που οδηγήθηκαν στην υποβάθμιση και την εγκατάλειψη λόγω του μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης, αλλά και σε επίπεδο νομών έχουμε μια εσωτερική υποβάθμιση χωριών και περιοχών, μια εσωτερική διχοτόμηση σε φτωχές και πλούσιες περιοχές.

Στο νομό Ευρυτανίας η ανάπτυξη του Καρπενησίου ως πρωτεύουσας οδήγησε στην πληθυσμιακή και παραγωγική εγκατάλειψη των χωριών και ο Προυσός είναι μια τυπική περίπτωση.

Η «βελτίωση» της υποδομής του Καρπενησίου (δρόμοι, υπηρεσίες κ.λπ.) επιτάχυνε τη συγκέντρωση του πληθυσμού από το σύνολο του νομού σ' αυτό, ενώ η βελτίωση της συγκοινωνιακής απομόνωσης του νομού σε σχέση με τα αστικά κέντρα εκτός νομού (Λαμία, Αγρίνιο κ.λπ.) επιτάχυνε την έξοδο προς αυτά. Η βελτίωση ιδιαίτερα του οδικού δικτύου δεν λειτούργησε ως μέσο συγκράτησης του πληθυσμού στα χωριά στο βαθμό που η άρση της οδικής απομόνωσης οδηγεί στη φυγή του πληθυσμού όταν δεν συνοδεύεται από τη δημιουργία τοπικών προϋποθέσεων ανάπτυξης (παραγωγικές επενδύσεις, δίκτυο υπηρεσιών, πολιτιστική δραστηριότητα κ.λπ.). Ο Προυσός, που στο παρελθόν ήταν εμπορικό και παραγωγικό κέντρο ενός δικτύου ορεινών χωριών με τις απαραίτητες υπηρεσίες, έχει σήμερα μόλις 200 κατοίκους –το 1940 είχε 1000– κυρίως ηλικιωμένους. Είναι χαρακτηριστικό ότι έχουν εγκαταλειφθεί οι περισσότερες καλλιέργειες, τα εμπορικά μαγαζιά μόλις επιβιώνουν, ενώ η διατήρηση ορισμένων υπηρεσιών δεν έχει καμία σχέση με την ανταποδοτική ικανότητα του εναπομείναντος πληθυσμού.

Η ερευνητική ομάδα όμως τελικά κατέληξε ότι το μειονέκτημα της Ευρυτανίας και του Προυσού ειδικότερα –ορεινή, «άγονη» και δυσπρόσιτη περιοχή, και άρα χαμηλών αποδόσεων παραγωγικότητας και μειωμένου επενδυτικού ενδιαφέροντος χώρος– είναι δυνατόν να μετατραπεί σε συγκριτικό πλεονέκτημα. Κατ' αρχάς ήδη αναφέραμε ότι το αρχικό κέρδος από την υπερσυγκέντρωση ανθρώπων και πόρων στα μεγάλα αστικά κέντρα μετατρέπεται στο αντίθετό του.

Η αποδοχή κατά δεύτερο λόγο των επενδυτικών πρωτοβουλιών, της αλόγιστης ανάπτυξης και του εύκολου κέρδους προσπάτησε την περιοχή από την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, δημιουργώντας έτσι ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τα υπερκορεσμένα και περιβαλλοντικά υποβαθμισμένα αστικά κέντρα.

Το ορεινό επίσης φυσικό περιβάλλον αποτελεί μεν μειονέκτημα για ορισμένου τύπου δραστηριότητες (π.χ. εκτεταμένη αγροτική παραγωγή) αλλά είναι ταυτόχρονα πλεονέκτημα για άλλες (π.χ. ορεινός τουρισμός, παραγωγή σε μικρές ποσότητες για ειδικές αγορές προϊόντων ονομασίας προέλευσης). Κάθε χώρος τελικά έχει τα δικά του συγκριτικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η εγκατάλειψη της ορεινής Ελλάδας δεν ήταν το αποτέλεσμα ενός φυσικού καταναγκασμού, ενός απόλυτου φυσικού μειονεκτήματος (άγονες, ορεινές και αντιπαραγωγικές περιοχές) αλλά ενός συγκεκριμένου παραγωγικού και πολιτισμικού μοντέλου ανάπτυξης.

Η προγραμματισμένη εκμετάλλευση λοιπόν των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της Ευρυτανίας και του Προυσού ιδιαίτερα, χωρίς καταστροφικές παρεμβάσεις στο πλούσιο φυσικό περιβάλλον, είναι δυνατόν να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις μιας τοπικής ανάπτυξης. Προς την κατεύθυνση αυτή, με μοχλό την τοπική αυτοδιοίκηση και τους νέους της περιοχής, είναι εφικτό να ξεκινήσουν τοπικές παραγωγικές πρωτοβουλίες και να ενισχυθούν με ανάλογα κίνητρα είτε από την πολιτεία είτε από ευρωπαϊκά προγράμματα για:

- Την αξιοποίηση του αγροτουρισμού, με μικρές ξενοδοχειακές μονάδες προσαρμοσμένες στο περιβάλλον (ξύλινες κατασκευές κ.λπ.)
- Την εγκατάσταση ανεμογεννητριών για παραγωγή ρεύματος και την εκμετάλλευση προς την κατεύθυνση αυτή του υδροδυναμικού της περιοχής.
- Την ανάπτυξη της μελισσοκομίας, της παραγωγής αρωματικών φυτών, τυροκομικών προϊόντων και αλλαντικών, ονομασίας προέλευσης.
- Τη δημιουργία μονάδων ιχθυοκαλλιέργειας (κυπρίνου, πέστροφας).
- Τη δημιουργία κοινοτικής μονάδας εμφιάλωσης νερού.
- Την εγκατάσταση βιοτεχνικών μονάδων επεξεργασίας δέρματος και μαλλιού.
- Την ίδρυση σχολής ξυλογλυπτικής όπως και αγιογραφίας (με άμεση σύνδεση με το μοναστήρι του Προυσού).
- Τη δημιουργία περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για μαθητές από όλη την Ελλάδα και την αξιοποίηση γι' αυτό το λόγο του Κατσάμπειου Οικοτροφείου, οι εγκαταστάσεις του οποίου είναι δυνατόν επίσης να χρησιμοποιηθούν σαν χώρος συνεδρίων οικολογικού χαρακτήρα.

Τέλος απαραίτητη προϋπόθεση για την αναβάθμιση του Προυσού και της ευρύτερης περιοχής είναι να βελτιωθούν οι υπηρεσίες της περιοχής (ιατρικές, δημόσιες, υποδομή κ.λπ.).